

125 éve született Tamási Áron

Cs. Nagy Ibolya

Tamási Áron debreceni útjai

A város és vendége: 1929, 1933, 1935, 1943, 1954

A Monarchia Szerbiának küldött hadüzenete után az európai országok gyors csatlakozása, hadba lépése, az augusztusban már megkezdődő harcok alapjaiban változtatták meg a székelyudvarhelyi gimnázium és diákja, Tamási Áron szokásos iskolai rendjét. Románia 1916. augusztus 17-én szerződést kötött az antanthatalmakkal, a Monarchia elleni román támadás vonzó jutalomígérete Dél-Bukovina és Erdély, tágasan értve, lehetőleg a Tisza vonaláig. Augusztus 27-én adták át Bécsben Románia hadüzenetét, s a több mint négyszázezres román hadsereg aznap éjszaka betört Erdélybe. Szeptember 17-én elfoglalták Székelyudvarhelyt, október 7-ig tartózkodtak a városban. Korábban a mozgósítások miatt magyar katonákat szállásoltak el a tanépületben, akik az internátusban, a diákszállásokon laktak. A „rendes” tanítás, írja Tamási Áron egyik monográfiájában, Sipos Lajos (*Tamási Áron. Élet- és pályarajz*. Elektra Kiadóház, 2006), a német–osztrák–magyar ellentámadás után, a román seregek Erdélyből való kiűzését követően, 1917. március elején kezdődött meg, de korántsem szabályos módon: „a hetedik osztályban az eredetileg 17 diákból 6 tanult tovább »rendes nyilvános« tanulóként. A többi, közéjük tartozott Tamási Áron is, magántanuló lett. Ők április 17-én magánvizsgával fejezték be a tanévet.”

Magánvizsgája idején Tamási Áron már katona volt. 1916-ban, sorköteleesként besorozták a Székelyudvarhelyen állomásozó 82. gyalogezredbe. Az újonckiképzés után, még mielőtt az Erdélybe bevonuló román hadsereg elérte volna a várost, Tamási Hajdúdorogra került.

Ez volt a leendő író első hajdúsági útja, ám az első debreceni még váratott magára közel másfél évtizedet. Nincs írásos jele, nyoma annak, hogy az ifjú diákkatona a dorogi kiképzőtáboron kívül más településekre is kiruccant volna. Arról sincs adat – hadtörténeti dokumentumok között talán –, hogy miféle kiképzőtábor volt a viszonylag kis falusi településen. A testvéröcs, Tamási Gáspár *Vadon nőtt gyöngyvirág* című önéletrajzi könyvében ugyanis következetesen Hajdúböszörményből érkező levelet említ, a legelső híradást is például így: „Amikor az első levél megérkezett Böszörményből [...], s azt apám hangosan elolvasta, akkor anyám keservesen sírni kezdett.” Idézi is a levelet: „Kedves szüleim, tudatom magukkal, hogy szerencsésen megérkeztünk Hajdúböszörménybe, és egészséges vagyok hála Istennek, de csak most tudtam meg, hogy milyen a katonaélet. Szeretettel csókolom mindnyájukat, katonafiuk, Áron, s még volt a cím.” A tizennégy napi szabadságra később hazaengedett Tamási is a hajdúböszörményi „nagy dohánytermesztés” okán vihetett az édesapának hátizsáknyi „leveles dohányt”. A szálláshely, a hadiposta, a vasútállomás a hajdúkerületi székhelyen, Böszörményben volt, talán a kiképzőtérp lehetett Dorogon? Ami tudható: a böszörményi–dorogi élmények nem váltak Tamási szépirodalmi témáivá.

Bakó Endre alapos tanulmányában olvasható (*Tamási Áron és Debrecen*. Alföld, 1974/12.), hogy arrafelé akkor „erdélyi menekültek, szerb internáltak, orosz hadifoglyok, katonai csoportok érkeznek, cserélődnek. A lakosság nyomorog, panaszokkal, kérésekkel ostromolja a hatóságokat. A munkaképes, magabíró férfiak mind katonák: a parasztok a fronton, az iparosok népfelkelő szolgálatban. Az 1917-es közigazgatási okmányok között olvashatunk olyan kérelmeket, melyek arra hivatkoznak, hogy a családfenntartó a mozgósítás óta nem volt otthon tartós szabadsgon. Több ezer hold föld bevetetlen...”

1917. január 23-i keltezéssel pedig már Bosznia-Hercegovinából küldte első tábori lapját a Hargita-alji faluba, a háború által katonává, akkor már káplárból hadapróddá-örmesterré avanzsált diák. (Az áthelyezés hátterében Tamási nemkívánatos szép-

tevései, gyakori udvarló kihágásai meg a kiképzési módszerek elleni morgolódásai álltak főképpen. Igaz, fő okként a gyermekkorban megsérült, a véletlenül elsült puska miatt csonkolt bal kéz szerepelt.) S „egy idő múlva a postás hozott egy tábori levelezőlapot, amit a bátyám küldött, de nem Hercegovinából, hanem az olasz frontról”, olvassuk az öcs könyvében, „s a cím már csak névből és valamilyen számokból állott”: azután Piave. Tamási az ott állomásozó 46. gyalogezredhez kerül, s Piave a véres öldöklést, az igazi katonaéletet is megismertette vele. A június 15-én kezdődött offenzíva során csapatát átvitte a folyón, s tíz olasz katonát ejtettek fogságba. Jutalma a Nagyezüst Vitézségi Érem és a Károly-csapatkereszt volt, ráadásként közel egy hónapnyi szabadság. Az író elbeszélésében azonban nyoma sincs a hősiesség benső átélésének. A századából csak tizenheten maradtak életben. „*Hol és miben rejlett az ítélet, hogy emez megmaradjon s amaz eltűnjék a halálban örökre! A legnagyobb egyenlőség abban rejlik, hogy ezt nem tudja senki.*” (Tamási Áron: *A Piave partján – Az én oldalam*. Film–Színház–Irodalom, 1942. május 29.)

I.

1929-ben azután *bekukkanthatott* Debrecenbe is.

Ekkor már mögötte volt a hat évre tervezett, háromesztendőssé lett amerikai út (1923–26), s az első kötet, a *Lélekindulás* (1925), melynek elbeszéléseit Amerikából küldözgette haza megjelentetésre, s melyeket Tamási első felesége, akkor még menyasszonya, Holitzer Erzsébet szerkesztett kötetévé, s adatott ki Kolozsváron. Túl volt az első regényen, az 1928-as *Szűzmáriás királyfin*, s az első Baumgarten-díjon (1929, ezt követte még három: 1930, 1933, majd 1943-ban az ötezer pengős Baumgarten-nagydíj). A novelláskötetről az irodalom iránt érdeklődő debreceni olvasók szakmai elemzést is ismerhettek már, ha másból nem, a város Debreceni Szemle című irodalmi lapjának 1928. évi 7-es számából, melyben – több erdélyi szerző: R. Berde Mária, Tompa László, Gyallay Domokos, Kós Károly mellett – Tamási-

ról is portrécikk jelent meg. Illetve róla szakmailag teljesebb kép, kritika a *Lélekindulásról*. Szerzője a nyíregyházi Fehér Gábor tanár, író, az irodalmi közélet ismert alakja. A kritikus már cikke elején a kötet sajátos ismérveként említi a művet *átitató misztikus lelkiséget*, azt a hangulati-szemléleti jellemzőt, amely Tamási egész írói világában, műfajtól-műnemtől függetlenül mindig ott vibrál majd: valóság és misztikum, test és lélek harmóniáért, belső és külső rendért folytatott küzdelmeként. Fehér Gábor úgy látja, hogy tematikai változatosságuk dacára a novellák „magasabb rendű egységgé” egészítik ki egymást, s „ez a belsőleges összetartozás esztétikai tekintetben nagyon becses valami, mert azt mutatja, hogy az író lelke a művészi munka közben egyetlen nagy gondolat, egyetlenegy hangulat fátumszerű uralmának kényszere alatt állott.” Figyelemreméltó meglátása, hogy „írónk [...] egész lelki hajlandósága által éppen ellentéte a »fajából kinőtt magyar« típusának. A Széchenyi-féle keserű »kritikai hazaszeretet« egészen távol áll tőle. Nemcsak hogy nem látja faját a nagyobb politikai vagy éppen világkapcsolatokban, hanem még az erdélyi magyarság is túl nagy horizont neki. Ő sajátlagosan székely író akar lenni, aminthogy az is.” S ez a kinyilvánított szándék a szövegek gyakori, erős etnográfiai szakszerűségét is indokolja: „az aprólékos ecsetkezelés csak használ a munka általános érdekének. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a székely rajzok jelentősége az egész magyarságnak szól.” „Hazafias” műnek tartja a novelláskönyvet Fehér Gábor, s ezt a szerző tárgyához való viszonyának meghitt, érzelemgazdag tónusaival is bizonyítja: „Tamási könyvében nincs egy objektív sor sem. Az író passzívnak látszó szemlélődése nem a realista szenvtelen, konstatáló tárgyilagossága, hanem az elfogódott rajongó csendes bámulata egy megigázott, szakadék szélére sodródott, de mindig és mindenképpen nagyszerű emberfajta iránt, amellyel magát és sorsát elválaszthatatlanul egynek érzi.” Kritikát is megfogalmaz: az „összeegyeztető-érzék [...] írónkból meglehetősen hiányzik”, a novellák „egyszerű témáik mellett sem mondhatók” mindig közérthetőeknek.

Az 1929-es debreceni szereplés mögött Benedek Elek ötlete –

és szervezése – állt: az erdélyi író egy „székely írói különítményt” utaztatott szerte az országban, és előadóesteket szervezett számukra. Idézzünk Bakó Endre említett tanulmányából (mely Ablonczy Lászlónak a Hajdú-bihari Napló 1974/6. számában megjelent, az ominózus irodalmi estet feldolgozó cikkére is hivatkozik): az erdélyi íróvendégek a március 23-i programot megelőző napon érkeztek a városba, a pályaudvaron a Csokonai Kör és az Ady Társaság tagjai fogadták őket. Másnap, a program előtti városnézés közben „a kollégiumi séta alkalmával Benyovszky László, a Debreczen-Hajdúföld újságírója Tamási Áront faggatta. A terjedelmes interjúban (március 24.) sok mindenről szó esik. Magáról az útról Tamási így nyilatkozik: »Nem kérkedés ez, és nem a könyvsiker hajhászása. Csak egyszerűen bemutatjuk az eredményt a testvéreknek«. Benyovszky az „alkotási feltételekről érdeklődik”, amire az író taktikusan közérthető válasza: *„Megvan az a szabadságunk, hogy még hazafias verseket vagy novellákat is meg lehet írni, persze úgy értem ezt, hogy az erdélyi hazafias költészet nem viselheti magán az itteni irredenta jelleget. Míg ez ropogó, pattogó lánggal ég, amaz halk melegen árasztja el a lelket.”* Érdeemes a fogalmazásra odafigyelni, írja Bakó: „Tamási politikai és etikai véleményét tükrözi, azaz nem a hangoskodás, hanem a csendes, bensőből fakadó munka a megtartó erő, a léleképítés módja.”

Az írói társaság (a bevezetőt is mondó Benedek Elek, Tamási Áron, Nyirő József, Szentimrei Jenő, Kacsó Sándor, a versmondó György Dénes, az énekes Szentimreiné Ferenczi Zsuzsi, a zongorista Szabó Géza) előzetesen, március 18-án a budapesti Zeneakadémián mutatkozott be. A csoport egyik tagja, Szentimrei Jenő el is mondja (március 17-én a Magyar Hírlap újságírójának), hogy mi célból vannak ők Budapesten, s lesznek majd a többi városban, Cegléden, Debrecenben és Szegeden. Az egyik cél: önmaguk bemutatása, megismertetése az olvasókkal, az irodalmi világgal. Közismertté tenni írói céljukat, azt, hogy „a népies motívumokat modern formákkal vegyítsük, tehát körülbelül azt akarjuk adni az irodalomban, amit Bartók a muzsikában”. Las-

sanként kialakult egy sajátos irodalmi irány, mondja, amely „középúton van a modern és a népies irodalom között, de mind a kettőnek legfontosabb elemeit magába olvasztja. Programunkba belecsatoltuk a muzsikát is és műsorunkra felvettük Bartók és Kodály dalait.”

Más célját, okát is említi azonban Szentimrei Jenő e fellépéseknek: egykori társuk, az 1927 decemberében meghalt Sipos Domokos költő, író árvájának taníttatásához gyűjtenek pénzt: Benedek Elek 1927 telén e miatt a kollegiális segítség (és „székely fiai” megélhetésének támogatása) miatt is verbuválta egybe írói szabadcsapatát. Benedek Elek hazatértük után megírja kétrészes cikkében az út tapasztalatait. (*Elkészt beszámoló a székely írók magyarországi útjairól*. Brassói Lapok 1929. április 10. sz., 18. sz.). Mindenütt nagy közönségsikerük volt, említi, a ceglédírói egyenesen azt írja: „feledhetetlen nap, feledhetetlen éjszaka”, s e tekintetben a debrecenire sem „lehetett panaszunk: feledhetetlen lelkeséggel ünnepeltek, akik ott voltak. De [...] feltűnt nekem, hogy azok nem voltak ott, akiknek minden ilyen alkalommal példát mutatónak elől kellene járniok. Nem láttam a református püspököt; nem láttam a főispánt; nem az alispánt; s csak mondták, de nem láttam a polgármestert. Vagy öt napilap van Debrecenben, különféle világnézetű, de mind egyértelemmel ünnepelte a mi munkánkat, ők megértették. És megértették (köztük több egyetemi tanár) mind, akik a vármegyeháza fűtetlen dísztermében, téli kabátban tapsolták végig a fiaimat, s különösképpen Ferenczy Zsizsit, a székely balladáknak és daloknak páratlan énekesét. [...] Az utolsó szavak zokogásba fűltek s a meghatott közönség tapsai közt küldte csókját általam az otthonmaradt székely testvéreknek.”

De akkor mi lehetett az a ráadás-baj – a hidegen s a főemberek máshol is tapasztalt tartózkodásán kívül –, amiért e debreceni úti beszámolója második részének azt a meghökkentő címet adta Benedek Elek: „*No, ide se megyek többé?*” Az, amit máshol nem tapasztaltak: a teremért „a tekintetes vármegye 50 pengőt fizettetett velünk. Indokolás: ha nekünk ingyen adja, ingyen kí-

vánják majd a helyi egyesületek is.” Szentimrei Jenő sok évvel később (Igaz Szó, 1955. január) is fölemlegette a furcsa debreceni esetet: „az történt, hogy Debrecenben Baltazár püspök, aki az ellenforradalom idején haladó értelmiséginek igyekezett magát feltüntetni, ugyanúgy olajra lépett estélyünk elöl, mint a csikszeredai fajdvadászok. Mentegetőző levelet hagyott hátra, hogy sürgős egyházi ügyek vidékre szólították. Ötvenezer lej nem volt kis összeg akkor sem. Tizenhét belföldi és négy külföldi est bevételéből azonban sikerült összehoznunk. A kis Sipos Domokos útja biztosítva volt az érettségi vizsgáig.”

Debrecen kulturális, irodalmi közéleté a valóban számos helyi újság cikkei, tudósításai alapján is szemmel tarthatta Tamási Áron alkotói életútjának jeles eseményeit. Akár külön cikkgyűjtemény is összeállítható volna általában a harmincas évek határon túli magyar irodalmának a debreceni lapokban közölt eseménytörténetéből (természetesen a legbőségesebben majd az 1940–44 közötti, a „visszatért Erdély” időszakának irodalmi-kulturális élete, eredményei említődnek a lapokban). Néhány példa erejéig azért érdemes megvillantani e figyelem kisebb-nagyobb jelzéseit. A Debreczeni Újság (1930. 08. 15.) kritikusan elemző cikket közölt a két tudós, Hankiss János és Juhász Géza francia nyelvű irodalomtörténetéről. A helyenként kifejezetten erős fajvédelmi hangokat is megpengető írás szerzője, Tóth Endre jó néven veszi, hogy a szerzők komoly rostáláson ejtették át a számba vett alkotókat, így e rostán átesett az „utóbbi félszáz év sok nagyra tartott írója”, s „méltó jelentéktelenségre degradáltatnak némely sápkoros entellektüelek”. Hiszen nyilvánvaló, írja, hogy a „magyar léleknek méltóbb írója és értékesebb írója Tamási Áron vagy Kodolányi János, mint Gábor Andor vagy Füst Milán”. Tamásinak, ha olvasta volna, aligha nyeri el a tetszését az összevetés, a cikkíró szerint egyedül fontos indoka: a „magyar irodalomban igazi értéket azok képviselnek, akik a magyar lelket szólaltatják meg maradéktalanul műveikben”.

A lap bő ismertetőben (1930. 11. 18.) szemlézi az Erdélyi Helikon „szenzációs tartalmú” novemberi számát, kiemelve az

Irodalmi Krónika rovatból Tamási Áron nevét, s egyben a lap megrendelésére, előfizetésére is buzdít, felajánlva ehhez a szerkesztőség segítségét is. A „legújabb felvidéki lap”, a Magyar Írás esetében is előfizetésre ösztönző sorokkal zárja a szemlét a cikkíró (k. d. 1932. 05. 15.), s a „pompásan bemutatkozó” első lapszámot ajánlva, Tamásit szerzőként is megnevezve megemlíti: „A lap gondol az egyetemes magyarság érdekeire és Tamási Áron, mint erdélyi szerkesztő, Szenteleky Kornél, mint délvidéki szerkesztő és Simándy Pál, mint magyarországi szerkesztő irányítják a lap szellemi ügyeit Darkó István főszerkesztő mellett.” Azután a Debreczen-Hajdúföld határozottan részvételre kéri, szinte inti az olvasókat, amidőn hírré teszi (1932. 11. 17.): „Az erdélyi lélek tegnap és ma címen fog holnap, pénteken este 6 órai kezdettel előadást tartani a Faluszeminárium szabad egyetemének keretében (Piac utca 7., I. em.) Makay László. Az érdekes és értékes kultúrest további műsorában Nagy Tibor és Csiky Pál fogják interpretálni az erdélyi irodalom és művészet (Tamási, Nyirő, Bartalis, Kós Károly stb.) legújabb gyümölcseit. Mindenki, aki számára nem közömbös az erdélyi sors és a heroizmus: legyen ott ezen az estén, társadalmi és egyéb különbségek nélkül. Belépődíj nincs.”

Arcképek az erdélyi irodalomból címmel Erdős Jenő a lap 1932. május 29-i számában Nyirő és Tamási munkásságát mutatja be. „Tamási minden sora és minden szava a székely földből és székely lélekből fakad. Novellái az erdélyi irodalomban, e műfajban a standard-et jelentik. [...] Minden egyes novellájába egy-egy kis dráma van belesűrítve, melyben a székely néplélek egy-egy tulajdonsága okozza az ütközőpontot. [...] A Lélekindulás abszolút művészettel, tisztán írói eszközökkel megírt mű, amely a székely néplélekben élő zamatos mesét, azt a zamatos mesét megtermő humort, komor tragédiák csiráját rejtő misztikumot – lényegét még a turáni mezők határolhatták el, vagy a teremtés hajnalán Hadúr – és igazi őserejű költészetet tár elénk. Tamási azonban nemcsak ennyiben székely, hanem a nyelvében is. Ízesen, exotikusan székely a nyelve, mégis élvezhető nekünk is.”

A *Szűzmáriás királyfiról* szólva azt tartja fontosnak a kritikus, hogy e könyvben a „legjobban sikerül megérezkítenie a székely lélek ezerarcát. [...] Én a legjobbnak és a legszebbnek tartom az erdélyi irodalomban. Ő teleitta magát a székely lélek borával, részeg lett tőle, s amit a rőtglóriájú önkívületben vizionált regényébe, az kikristályosodása minden szépnek, minden jónak, minden nagyszerűnek, amit ez a nagyszerű faj magában hord.”

II.

1933 decemberében azután Tamási Áron ismét, immár egy más összetételű írói csoporttal, az 1926-ban Marosvécsett megalakult helikoni „szabad írói munkaközösség” egyik tagjaként, Bánffy Miklós, Ligeti Ernő, Kemény János, Kós Károly társaságában kereste fel Debrecent. A teljes magyarországi program városai pedig: Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen, Szolnok, Kecskemét, Szeged. Ismét Bakó Endrét idézzük: „A vendégek december 10-én, vasárnap délután érkeztek meg a pályaudvarra. Az irodalmi rendezvény este a Déri Múzeumban volt. Vásáry István polgármester köszöntő szavai után gróf Bánffy Miklós beszélt, majd az írók következtek. A betegség miatt távolmaradt Reményik Sándor verseit Juhász Géza olvasta fel. Tamási a *Mózeske nem nyughatik* című novellájával szerepelt. Végül Kemény János előadásával zárult az est. [...] A vendégek másnap, hétfőn is Debrecenben maradtak, megtekintették a Déri Múzeum gyűjteményét, kirándultak a Nagyerdőre, megnézték Magyarország egyetlen halotthamvasztóját, a Krematóriumot, este pedig a helyi újságírók egylete látta őket vendégül. Tamásinak tehát alkalma nyílt érdemleges személyekkel találkozni, hiszen Fúzi Bertalannak [a Brassói Lapok szerkesztője] ezt írhatta Brassóba: »Kacsónak mondja meg, hogy itt Debrecenben gazdát szereztem az erdélyi monográfiáknak 2000 példányban. A városok kulturális szövetsége ez.« Az út tehát jól sikerült, talán jobban, mint az első. Az sem zavarta a már zeniten álló író, hogy a debreceni újságok minduntalan elvétették a nevét (Tamássy, Tamásy).”

Az erdélyi írók körútjáról a Budapesti Hírlap is beszámolt, megjegyezve: a dísztermet zsúfolásig megtöltötte a közönség. (S most – amit 1929-ben annyira hiányolt Benedek Elek – „élén Vay László báró főispánnal, megjelentek Debrecen társadalmi és szellemi életének vezetői”.)

Tamási (előbb a Magyarország 1934. januári, majd átvétellel a Brassói Lapok 1934. januári két-két lapszámában) *Érdemes percek egy irodalmi körúton* címmel hat fejezetből álló, többnyire derűs-ironikus-önironikus hangú útinaplóban számol be az irodalmi út állomásairól. A nyitány tónusa azonnal megelőlegezi az egész írás hangvételét: „Négyen indultunk el Budapestről: Bánffy Miklós gróf, Ligeti Ernő, Kemény Jánoska és én. A miskolci vonatnak egy második osztályos fülkéjében ültünk. Künn, ahogy az »Ojság« is írta, sakterhideg volt és metsző időjárás. Mi azonban, szegény vándor erdélyi írók, meleg szeretettel néztük a fülkéből, hogy milyen szépen suhanunk tova a porkahavas mezőkön.” (Kós Károlyt kifejejti a névsorból Tamási, pedig a nyíregyházi fejezetben megírja, miszerint a Miskolcon felejtett szemüvege miatt „aznap este Kóstól kellett pápaszemet kérnem, hogy fel tudjam olvasni a novellámat”.) A hat fejezet mindegyike egy-egy életkép, mozzanat megidézése, a voltaképpeni találkozók milyenségéről alig tesz említést Tamási. A debreceni otlét esetében ez a mozzanat a már kifelé, az állomásról a vagonhoz igen megkésve igyekvő társaság rangbeli megkülönböztetésére utal:

„Szemben volt ugyan egy kivezető ajtó, de úgy állott ott egy vasúti, mint valami alabárdos.

– Erre! Itt! – mutatja a gróf úr, és megindul gyorsan elől. S két-három lépéssel hátrébb én is a nyomukban. Látom azonban, hogy az ajtónál megtorpannak, mert a vasúti nem akarja kiengedni őket. Valamelyik debreceni kísérő azonban feltalálta gyorsan magát, s rászólt keményen a kapusra:

– Nyissa ki, hiszen ez az úr kegyelmes!

Erre az ajtó rögtön kinyílt s a gróf úrék kimentek. Én is utánuk akartam suhanni, de látom, hogy a kapus az orrom előtt bé akar-

ja csukni az ajtót. Erre mondhattam volna én is neki, hogy most nincs idő a humorra, de ehelyett tekintélyesen rászóltam:

– Eresszen, nem lássa, hogy én is kegyelmes vagyok!?

Az ajtó megnyílt, s kimenet hallottam, amint a kapus duzzogva mondogatja:

– Kegyelmes... Kegyelmes... Mindenki kegyelmes...”

III.

1935-ben rövid újsághíradások szerint egy felolvasóköriút egyik állomásán (Szeged, Pécs, Miskolc, Békéscsaba, Kaposvár, Baja, Hódmezővásárhely, Győr mellett) ismét a városban járt Tamási Áron. A Déri Múzeum 1935-ös évkönyvének eseménytára jelzi, hogy a Déri Múzeumban lépett föl az íródelegáció. Gazdag István *Debrecen város történeti kronológiája* (Debrecen, 1996) szerint 1935. november 10-én: „Sikeresen szerepelnek Zoltai Lajos, Baja Mihály és Vályi Nagy Géza debreceni írók a Petőfi Társaság ülésén. Az Erdélyi Szépmíves Céh ünnepi ülést rendez a Déri Múzeumban.”

Az est az Erdélyi Szépmíves Céh és a helikoni írók bemutatkozása volt. A Budapesti Hírlap (tudósítója nyomán) november 12-én közölte a hírt, s hogy „az erdélyi estnek igen nagy sikere volt”.

A Brassói Lapok folyamatosan közölte az út híreit, a debrecenit is: „Nyirő József, Tamási Áron és Tompa László nagy sikerrel adtak elő műveikből. Az estélyen megjelent Debrecen társadalmának színe-java, és meleg ünneplésben részesítette az erdélyi írókat.” (1935. 11. 13.)

Bakó Endre az 1935-ös út eseményeit is megírja egy másik tanulmányában (*Irodalmi őrvárosok*, Nagyvárad, 2016). A novemberben fellépő erdélyi írókat köszöntő vezércikkben, írja, Térey Sándor azt taglalja, hogy a vendégek igen különböző társadalmi rétegekből toborzódtak: „Jöttek Erdély fejedelmeinek ivadékai, büszke arisztokraták, vidéki tanárok, újságírók, és testvéri közösséget alkottak a magyar nyelv, a magyar kultúra fenntartására, nem nézték, ki jobboldali, ki baloldali, csak azt nézték, ki tud

szépen, magyarul írni.” Bakó Endre Pomogáts Béla transzszilván-értelmezését említve jegyzi meg, hogy Térey a transzszilvánizmus lényegére tapintott rá: „A transzszilvánista irodalom magáénak vallotta az erdélyi történelem szabadelvű hagyományait. Ahogy Kuncz Aladár *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* című tanulmánya megállapította, »az erdélyiség tulajdonképpen a nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozását jelentette.«”

Nyirő József, Tamási Áron, Tompa László, Molter Károly, Szemlér Ferenc szerepeltek a műsorban, a korábban jelzettel elmentében báró Kemény János a határról volt kénytelen visszatérni beteg édesanyjához, „gróf Bánffy Miklóst pedig egyháza ügyei tartották vissza Erdélyben”. Az erdélyi írókat Maklár Károly helyettes püspök üdvözölte, Nyirő József pedig „költői metaforákban gazdag beszédben” válaszolt. „Az erdélyi irodalmat sziklatörő virágnak (saxifraga) nevezte, melyben a lelkiség a fontos.”

Másnap Nyirő József és Tamási Áron az egyetem XII. tantermében találkozott az ifjúság képviselőivel. (*Erdélyiek a vidéki egyetemeken*. Debreczen, 1935. november 13.)

Tamási ezt követően közel egy évtizedig nem jár személyesen Debreczenben. De virtuális, szellemi jelenléte egyik izgalmas bizonyítéka Juhász Géza egyetemi tanár írása is. Az egyetemi professzor, aki Tamási első debreceni útja körül még az Ady Társaság szervezője, első elnöke, s aki élete utolsó szakaszában már erős marxista meggyőződéssel kutatta a magyar irodalmat, a (nem alaptalan) egyetemi fáma szerint elvtársnak becézve Csokonait is, 1939-ben (Debreceni Szemle, 4. sz.) terjedelmes, alapos tanulmányban elemzi – a *Jégtörő Mátyás* és az *Ábel*-kötetek olvasmányélményeit követően – a *Ragyog egy csillag* című regényt, a *Jégtörő...* második kötetét.

Bár Tamási gyakorta próbálja – kivált interjúválaszaiban – világgossá tenni írói létszemlélete lényegét, majd csak utolsó, már a betegágyából, a feleségnek, Ágotának diktált könyvében fejt ki, próbálja meg teoretikusan is tisztázni e világnézetet. Azt, hogy

„az én irodalmi törekvésemben a misztikum az emberi létezésre kiterjedő valóságot jelenti, mely a társadalmi realitás hullámzásait is magához akarja vonzani.” Az *Énekes madár* valóság-elemekből, a mindennapi élet reális mozzanataiból és a mind-ezekben természetes módon ott rejtőző meséből, a népi képzelet csodáiból egybeszórt világa; a *Jégtörő Mátyás* archaikus hitvilági mozzanatai; az ősiségre, a pogány hitéleti hagyományokra utaló, a népi, archaikus, gyökerekből fakadó szakralitás az *Ősvigasztalás* halottégetési jelenetében: mindegyik mű több mesénél, mitológiánál, több pogány rítusnál, ez együtt a *kitágított-kiterjedt* valóság. Az író a *Test és lélek* című novelláját említi példaként, melyben egységes poétikai és szemléleti rendszerben jelenik meg annak az ontológiai elgondolásnak, alkotáslélektani töpren-gésnek művé teremtett képe, amelyről fogalmi nyelven e fontos vallomásban beszél: „Az a kettősség, vagyis a testnek és léleknek jelenléte az emberi személyiségben, gyakran láthatatlan csatatér-ré teszi a személyiség életét. A csatatér helyén harmóniát csak úgy tudunk teremteni, ha a test és lélek egymás elleni harcából az em-beri élet egységét próbáljuk megteremteni. [...] Írásaimban ezért annyira visszajáró törekvés a test és a lélek egységének szolgálata. S ezért van, hogy a látható valóság nem feledkezik meg a népmese lebbenéseiről, sem az úgynevezett misztikus irodalmi kifejezés a való élet tényeiről. Vagyis, ahogy a test és lélek egységét igyekeztem és igyekszem szolgálni, úgy a valóság és misztikum irodalmi formájának együttes és harmonikus megjelenítésére vágyom.”

Juhász Géza tanulmánya ugyanakkor mintha már 1939-ben erre az összhang-képzetre, az író harmónia utáni vágyára érzené rá, amikor azt írja: „Tamási tündérmesének láttatja a banalitást is. Végrehajtja az átlényegülést: test és lélek teljes egymásba árasztását, azonosítását. Nincs, akire jobban illenék Szerb Antal címe a modern regényről írt könyve homlokán: »Hétköznapiok és csodák.« Igaz, nálunk nem is új ez a törekvés. Jókai már első regényében Hétköznapiokat ígér s csodákat ad. A múlt század második felében, a tanulmány szerző realista regény egész fénykorán át, kritikusaik minden tiltakozása ellenére, van ennek a

csodakeverő realitásnak egy megszakítatlan ága, amely elsegíti regényköltészetünket a naturalizmus képzelet-kiszikkasztó sivatagán Tamásiig. Alapanyaga a leghitelesebb valóság, de Jégtörőit már nem is úgy kell képzelnünk, hogy hétköznapjait állandóan körüllegi a csoda: a lélek metafizikai igénye. Nem a föld és levegő viszonya ez, külön ég és külön levegő. Egy a kettő, mintha oxidálnának, fényes lángban, a szemünk előtt. [...] Háború utáni irodalmunknak Tamási a legeredetibb, legnagyobb regényírója.”

IV.

1943-ban újfent Debrecen vendége, testben-lélekből, Tamási Áron: az egyetemi ifjúság művészestjének résztvevője május 28-án.

Sarkadi Imre, aki ez időben a Debrecen-Hajdúföld újságírója (egyben nyomdai korrektora), interjút készít az íróval. Szombat délelőtt a Bika kávéházban találkoznak, Sarkadi úgy látja, Tamási „otthon érezte magát itt, ahol most van harmadszor”. Sarkadi első kérdése a *Jégtörő Mátyás* (1935) harmadik, tervezett – de meg nem született – kötetére vonatkozik. (A második kötet a *Ragyog egy csillag*, 1938.) A válasz: „Az is meg kellene már csinálni. E harmadik kötetben, mely egy mintatársadalom regényes leírása lenne, *Jégtörő Mátyás* toboroz egy emberi közösséget, és azt, mint társadalmat külön próbálja berendezni.” Ez az utópisztikus közösség talán egy, nem társadalmi keretekbe fogott, hanem a világgal organikus kapcsolatban álló emberek közössége lett volna – ha elkészül a mű –; olyan, melyben nincs kapcsolat a valóságos, aktuális és az utópia teremtett írói világa között. Csak föltesszük: e Morus Tamás-i, pozitív utópiában a fiktív világ jobb lett volna, mint a létező.

Tamási azután elmondja Sarkadinak, amit korábban is említett a Magyar Hírlapban (Pozsony, 1943. február 6.). Ott arról beszélt Mátyás Ferencnek a Baumgarten-nagydíjat akkor elnyerő író: „Most a »Mese és valóság« címmel írok egy nagy könyvet. Arról lesz szó benne, hogy egy legény elmegy a világba, hogy a mese végére járjon, s rájön arra, hogy minden álmítás csak, s nincsen a mesében

semmi igazság. Elveszti lelkét és mindenét a valóságban, s egyszer csak beleszeret egy szépséges leányba. S akkor a szerelem színes szárnya megint felrepíti a hitetlen legényt, vissza a mese világába, ahol aztán üdvösséget talál.” Sarkadinak azt mondja: „Jelenleg is regényen dolgozom, amit most írok, az tulajdonképpen az ember sorsa a valóságban és a mesében. Egy fiatalember a földön akarja felfedezni a mesét, hall egy mesét, aminek a végére akar járni. Úgy veszi, mint valóságot, a mese helyét és szereplőit keresi.” (Az elmesélt regénytörténet az Árgirus-Árgyilus széphistória erdélyi változataként a majd 1947-ben megjelenő, korábban *Mennyei tartomány* címen is emlegetett *Zöld ág* című regényben kel életre.)

Szó esik az interjúban a *Virrasztás* című, 1943 tavaszán megjelenő publicisztikai kötetéről is: „A mostani könyvnapon megjelent kötetem nemzetpolitikai és társadalompolitikai írások gyűjteménye.” Szükszavú válasznak tetszik, másutt részletezőbben szól a számára igen fontos társadalmi-politikai területeket érintő közéleti publicisztikáról. Bella Andor kérdésére például így: „... magyar és emberi sorskérdésekről szól a könyv, természetesen nem olyan okos és kimerítő módon, mint a politikai iratok. Inkább általános és minden időkből érvényességre törekvő vélemény tartalmaz. Ez a vélemény emberi vonatkozásában az erkölcsi magatartásra figyelmeztet: a krisztusi elvekre és az értékek megbecsülésére. Magyar vonatkozásban pedig a nemzeti öntudatra, mely egyedül azon az igazságon épülhet fel, amit a népi tömegeknek meg kell adnunk.” („No, Áron!” Film Színház Irodalom, 1943. máj. 28. – jún. 3. 22. sz.)

Sarkadi az „erdélyi irodalomról”, az „erdélyi szellemről” is érdeklődik, Tamási válasza: „– Ezt a megjelölést manapság sokan használják, szinte divatos. Divatosságában gyanús. Ilyen fogalom szerint nincs külön erdélyi szellem, csak egységes magyar szellem van. [...] A különbség a gondolkozásmódban van. Ezenkívül különbözik a népben élő történelmi hagyomány. A hegyek között élő emberek mindig éberebbek. De ez nem külön szellemi alkat.”

Tamási szeretne Németh Lászlóval is találkozni (az író sikertelen egyetemi tanári pályázatát követően, 1942–46 között lakott

a Debrecenhez közeli Bocskai-kertben), de, úgy tetszett, kérése teljesíthetetlen: a „Bocskai-kert vonaton is közel félóra Debrecenhez”. Így hát Tamási csak az olvasókkal oszthatja meg Németh Lászlóval kapcsolatos, megbecsülő, tiszteletteljes véleményét: *„Érdekes és tiszteletreméltó magatartás a Németh Lászlóé. De az írói magatartásra nincs egységes szabály, ez minden írónál más, az író arra törekszik, hogy megtalálja azt a harmóniát, amelyben legjobban kifejezheti magát. Örülnék, ha Németh László itt Debrecenben megtalálta volna.”*

Tamási Áron 1944-ben végleg Magyarországra költözik. Az ott-honi íróársadalomban, a közéletben betöltött, „virrasztó” szerepe alapvetően más, fontosabb, felelősebb volt a „fél-szülőföldde” vált Erdélyben, mint amilyen szellemi szerepet Budapest kínálhatott számára. A háború utáni Magyarországon lassan fogyni kezd körülötte a levegő. A Hajdú-Bihar megyei Néplap 1944. decemberi számában megemlíti például: a Csokonai Színház tervei között szerepel „esetleg” Tamási Áronnak egy mesejátéka, de több szó azután már nem esik a tervről. 1945 májusában kis hírben közlik: „Az írók Igazolói Bizottsága örökre eltiltotta a nyilvánosságtól Eszterhás István regény és darabíró, dr. József Ferenc főherceget, Kovách Aladárt, a Nemzeti Színház volt igazgatóját, Bubik Árpádot, az írói babérokra is pályázó Fedák Sárít, Nyirő Józsefet, Ságody Józsefet, Vaszary Jánost, Vértés Lajost és Vitéz Tibort. Tóth Lászlót, a »Nemzeti Újság« volt főszerkesztőjét egy évi hallgatásra ítélte. Babay József, Hegedűs Tibor, Asztalos Miklós, Kodolányi János, Németh László, Orbók Attila, Tamási Áron, Vojnovich Géza és még több mint száz színpadi szerző ügyében személyes meghallgatásuk után fog dönteni bizottság.” 1947. január 17-én Kocogh Ákos bevezetőjével, szövegértési tanácsaival még közlik a *Szívbeli barátok* című regény rövidke részletét. (A mű Tamási első regénye, a *Szűzmáriás királyfi* (1928) ifjúsági kiadása. Ezt nem tudva bírálta a budapesti Szabadságban Zelk Zoltán a könyvet, s Tamási szellemes válasza: *„Módszere, melylyel írói hanyatlásomat igyekezett kimutatni, igen egyszerű volt. Nevezetesen azt állította, hogy amit 1945 előtt írtam, az jó; amit pe-*

dig azóta írtam, az nem jó. Így például jó volt a Szűzmáriás királyfi című régi regényem, de nem jó a Szívbeli barátok című új ifjúsági regényem, ami a tavalyi esztendőben jelent meg. Nagy kár, hogy az említett két könyvnek a szövege ugyanaz.” (A Reggel 1947. szept. 2.)

1947 novemberében az 1927-ben megalakult Ady-társaság huszadik évfordulóján az író a társaság tiszteletbeli tagjává választják számos kiválósággal együtt (Illyés Gyula, Weöres Sándor, Vas István, Zelk Zoltán, Takáts Gyula és mások). Ami azért is érdekes, mert „az új tagok, tiszteletbeli tagok és az Ady Társaság kapcsolata természetesen formális maradt. Pusztán irodalomtörténeti érdekesség, hiszen a társaságot húszéves tartalmas működése után megszüntették.” (Bakó) Nehéz évek következnek Tamási számára: alkotói és mindennapi, megélhetési értelemben is. Újabb írásait nem jelentetik meg, darabjait nem játsszák, régi műveinek világát anakronisztikusnak vélik: a kultúrpolitika és a kritika az új rendszer, az új társadalom világának meggyőző bemutatását várna tőle. Elutasítások tömege keserítette. Született a tolla alatt „szüreti játék” (*Bor és víz*, 1951); „bábjáték” (*Egerben*, 1952); „toborzási jelenet” (*Kossuth nevében*, 1952); „mesejáték” (*Búbos vitéz*, 1952); „krónika” (*Bujdosó lány*, 1952), de egy, a hagyatékból előkerült, valószínűleg 1953-ban fogalmazott följegyzés, írói ajánlat szomorú jelzése az író ekkori küszködésének:

„Bölcső és Bagoly íródott 1949-ben. Akkor a minisztérium irodalmi főosztálya elfektette a kéziratot. Annyi választ kaptam rá, hogy mindenféle irodalmi jövedelem lehetőségét is elvették tőlem. Több mint másfél évig éltem így, jövedelem nélkül; barátaim kevés támogatásával, adósságból és ennek-annak eladásából.

Bor és víz

Egyfelvonásos formájában megjelent a Népművészeti Intézetnél. A Rádió kérésére daljátékot írtam belőle. A daljátékot kétszer írtam újjá, a lektorátussal egyetértésben. Végül Szirmai kidobta a műsorból.

Ördögölő Józsiás

Az Ifjúsági Színház felkérésére írtam ezt a háromfelvonásos drámai mesejátékot. A darab meséjét természetesen előre megbe-

széltük. Tavaly ősszel felvonásonként adtam át nekik a darabot, azzal a megjegyzéssel, hogy a végén mind a három felvonásban javításokat kívánok tenni. Ezeket egyeztettem a színház vezetőségének javító észrevételeivel. Ebből a célból nyolc óra hosszát tárgyaltam a vezetőséggel, így jött létre a darab végső formája, melyet karácsonykor át is adtam a színháznak. Azóta semmi változás a darabra.

Fürge remény

Nagyobb terjedelmű ifjúsági regény. Hőse költött figura: egy falusi szegény fiú története.

A regény ideje az 1831-től az 1852-ig terjedő időszak. Azt akartam megírni benne, hogy a '48-as forradalom miképpen érett meg és következett el. A regény írását, a fentebbi színdarab miatt, abbahagytam. Most fejezem be. Még ötven oldal hiányzik belőle.” (Közreadja, jegyzeteli: Ablonczy László, Alföld, 1987. 9.)

A *Fürge remény* majd *Hazai tükrök* címmel jelenik meg 1953-ban, a *Bölcső és Bagollyal* egy évben, az *Ördögölő Józsiás* 1956-ban. E darabra 1957-ben a Nemzeti jelenti be az igényét, aztán eláll a szándékától. Színpadon ezt a drámáját sem láthatta soha Tamási, az ősbemutató csak 1983. szeptember 16-án volt a debreceni Csokonai Színházban.

V.

1954. április 25-ére előadóestet hírelt a debreceni Néplap: „a TIT megyei szervezete és az Új Hang szerkesztősége 1954. április 25-én vasárnap este 7 órai kezdettel irodalmi estet rendez a központi kultúrotthonban.”

A hír „többek között” Tamásit, Szabó Pált és Déry Tibort konferálja fel íróvendégnek. A beharangozó előzetesek azután új s újabb vendéglistát, helyszínt és napot közölnek, sőt jelzik: kínai, koreai, román, lengyel, csehszlovák és német fiatalok is lesznek a kíséretben. A bizonytalan előzetes hírekkel szemben a legcélszerűbb az est utáni beszámoló tényeire támaszkodni. A Hajdú megyei Néplap április 28-i tudósítása (*Az Új Hang irodalmi estjéről*

– O. Gy., Obersovszky Gyula) megemlíti a TIT korábbi, most megvalósuló ötletét, miszerint e közösségi-kulturális forma gyakoribbá tétele épülésére volna a városnak. S végre teljességében olvashatták az érdeklődők, hogy kik voltak a jeles est meghívott vendégei (kínai, koreai, román, lengyel, csehszlovák és német fiatalok nem szerepelnek a beszámolóban): „örült közönségünk, hogy egy egész sor kiváló íróval és költővel ismerkedhetett meg. Nagy tapssal fejezte ki szeretetét Szabó Pál kétszeres Kossuth-díjas, Tamási Áron, Rideg Sándor, Déry Tibor Kossuth-díjas, Nagy Sándor Sztálin- és Kossuth-díjas írók, Benjámin László, Kónya Lajos kétszeres Kossuth-díjas, Kuczka Péter Kossuth-díjas, valamint Tamási Lajos, Eörsi István, Sipos Gyula, Boda István, Bihari Sándor költők felé. Nagy tetszéssel fogadta Horváth Ferenc színművész, Palotai Erzszi előadóművésznő szerepléseit, a Kossuth-díjas Török Erzszi nagy énekkultúrával előadott népdalait.” Az örömből ürem is vegyült, így a cikkszerző, mert ennek a műfajnak, az irodalmi estnek ekkora szereplői létszámmal – ha valaki például, s volt ilyen, egymaga negyven percig olvas fel valamit – nincs létjogosultsága. Ezzel szemben kiemeli Tamási Áron szereplését: „Igen jó példának tartjuk Tamási Áron »Keserű asztalos mesterről« szóló kis karcolatát, amely méltán aratott nagy sikert. Érdekes, színes, humoros. A közönség türelmét nem veszi túlságosan igénybe, nem kíván különösebb elvont gondolkodást. Egyszerű, közérthető és kifejező.” Az irodalmi est után a városi tanács „meleg vendégszeretetről” tanúskodó fogadást adott a vendégek tiszteletére.

Tamási Áron ottlétéről a legrészletesebben a debreceni költő, Kiss Tamás számol be (Alföld, 1974/12.), mert ő volt az, aki külön is körbesétálta a korábbról már személyesen ismert Tamásival a várost. Elmeséli Kiss Tamás, hogy először 1933-ban hallotta felolvasni a „varázsos” előadójú Tamásit, s „azóta sem ismertem író, akinek írása annyira bensően egy lett volna emberi személyiségével”. A negyvenes évek végén az Írószövetség budapesti klubjában találkoztak, beszélgettek, ám „Tamásira nemsoká a hallgatás fél évtizede várt, keserves évek, a hangváltás vagy a

visszaesés rettenete. Az ő zárt, székely világa csillagtávolságba került az akkori irodalmi élet harsogó követelményétől. A fiktív sírfeliratban – amilyenek akkor szájról szájra terjedtek – nem az »eltemtetés«, hanem a visszhangtalanság a találó: »Itt nyugszik Tamási Áron – mélyen leszállított áron.« Már tudniillik a szituáció. Mert egy nagy Író nem könnyen felejtenek el olvasói. A hallgatás évei után, azt hiszem, Debrecen volt az első állomás, ahol a nagyközönség elé léphetett.” Az irodalmi est előtt találkozó volt a pesti íróvendégekkel, addig, az Alföld-főszerkesztő Koczogh Ákosnál elköltött ebédet követően, Tamási és Kiss Tamás járták a várost. A végre megjelent *Bölcső és Bagoly* című önéletrajzi regényről beszélgettek, Tamási nyitott, derűs volt, hiszen oldódni érezte maga körül a szorítást: „Korán rájöttem, hogy abban, amit leír az ember, nem a látható a fontos. Nem a nyelv, a szavak díszei, kövei, hanem a fal mögül lengedező élet. Maga a világ. Ez a művészet.” Majd: „...órájára nézett. Négy órakor beszélni fog a rádióban: Márai Sándor Halotti Beszéd c. költeményére küldi el válaszát, jó lenne, ha ezt együtt meghallgatnánk. A régi megyeháza gyűléstermében ekkor kezdődött a tanácskozás, az íróvendégek már jórészt helyükön ültek, bekapcsolták a rádiót. Felállt és arra kérte a jelenlevőket, hogy ez az üzenet legyen az ő felszólalása a magyar írók mostani találkozásán.”

Kiss Tamás nem ír arról, reagáltak-e, s miképpen az íróársak, vagy akár ő maga ott Tamási szövegére; a népes és nem feltétlenül azonos politikai-ideológiai szemléletű társaság utóbb ejtette-e szót a *verselemzésről*. Annyi bizonyos, hogy egyikük, Szabó Pál már ismerte a verset, jóval korábról. Az Irodalmi Újságban *Könyvek sorsa* című jegyzetében (1952. február, 14. sz.) említi, hogy a költeményt „egy külföldi rádióban maga is végighallgatta”. Megfogta a műből sugárzó „emésztő honvág”, de úgy gondolja, „kiszakadni egy kultúrának a közösségéből büntetlenül nem lehet, s ha igen, akkor soha se volt annak a kultúrának részese”. Kiss Tamás visszaemlékező cikkében azt írja: „A Halotti Beszéd az emigráns sors gyötrelmes dokumentuma, klasszikus nemzeti líránk halál-víziójára visszhangzik. Az idegen világban

szerteszórt magyarság fölötti sírbeszédnek készült, de a mardo-só honvágy, önvád mögül kihallik a vád is: a halálraitéltséget az egyetemes magyarságra is kiterjeszti. Erre válaszol Tamási fel-szólalása a magyar írói rend nevében, amelyen a Halotti Beszéd írója kívül rekeszti magát. Visszautasítja »sivár ígét«, elvont ítél-kezését, amellyel letörte a reménység szárnyait. A nemzet él, s nagy bűnök után, ha kicsi is ez a haza, annál édesebb... Tamási válaszában olyan író szól, aki egy ideig maga is megszenvedte a kirekesztettséget, hűsége mégsem, egy pillanatra sem rendült meg.”

A közös rádióhallgatás, Tamási Márai-előadásának előzménye sem érdektelen.

1954. május elsején jelent meg a Művelt Nép hasábjain Tamási Áron: *Kedves Márai Sándor!* című jegyzete, mely a három évvel korábban, 1951-ben, a párizsi Látóhatárban közölt Márai-vers-re, az 1948-ban emigrált író 1949-es születésű *Halotti beszédére* reagált, mondanivalójában azonban általánosabb problémákat is érintve-kifejtve. (A lap a Tamási-írással együtt megjelentette a Márai-verset is. A párizsi Látóhatár azt írja, hogy a *Halotti beszédet* „teljesen átírva”, vagy a sok utánközlés miatt csonkoltan közölték.) Előzőleg, április 25-én a Kossuth Rádióban hangzott el Tamási szövege. Képes Géza (a Magyar Rádió osztályvezető-je) 1954. április 20-án kelt levelében Tamásitól „kétoldalmi pró-zai írást” kért *Válasz Márai Sándor versére* címmel. Komócsin Zoltán (az MDP Agitációs és Propaganda Osztályának vezető-je) a beszéd elhangzása után egy igazoló feljegyzést készített a műsor indoklásaként. (Sipos Lajos a PIM Tamási-hagyatékában lévő „feljegyzést” közzé is teszi a monográfiájában, s Mészáros Tibor is hivatkozik tanulmányában az esetre: Forrás, 2014/2.) Dr. Hartai László szerkesztő „elvtársi üdvözlettel” elmagyarázza, hogy a vers, a rádiós Tamási-szöveg, a Szabad Európa Rádióban elhangzó Márai-válasz mind azért volt szükségszerű, mert meg-mutatták, hogy „milyen talajtalanná válik az az író, aki hazájától elmarad. Az írás jól mutatja meg azokat az érzéseket, melyek a hazáját eláruló írók kínozzák”, Tamási nem „vitairatot” írt, csak

megerősítette Márai kínzó érzéseit. (Talán apró elírás lehet, hogy Hartai április 27-ére teszi a rádiós felolvasás dátumát, mert 1954. április 27-e kedd volt: ekkor a Magyar Rádió Kossuth adóján nem sugározták a Kilátót, mely mindig vasárnapi műsor volt: 25-én viszont igen. (Heti rádióműsorok, például: Hajdú-bihari Néplap 1954. április 25.)

Tamási Áron Márai pesszimizmusával száll szembe: *„Borongás, fájdalom és lemondás ül az írásodon. E vigasztalan szellem ellen belőlem melegítve parázslik a magyarság izzó sorsának parazsa.”* A „hit roncsait” látja a versben, „keserű és hangzatos” temetői szavakat, s a „sivár ígék” helyett azt kéri: *„ne a gyász színeit lobogtassátok felénk, hanem teljetek el annak a reménységnek erejével, melyet erről a földről az egész nép az élet természetes vágyával küld a világba. Igen, mi ezt küldjük a világba, amelyről hisszük, hogy nagy vajúdások között megtisztulni és eggyé lenni törekszik.”* Az emigrációban élő Márai a haza, az anyanyelv nélküli létben a maga mögött hagyott országot szabadságában megtiport országnak tudhatta – a vers fájdalma, sirató hangja ebből is fakadt. 1954-es naplóbejegyzései szerint (*Teljes napló, 1954–1956, Helikon Kiadó, 2010*): *„Otthon versekben, rádióüzenetekben, cikkekben válaszolnak most a »Halotti beszéd« című versre. Nyilván elrendelték otthon a kommunisták ezt a koncertet: így bizonyítják, hogy aki elmegy hazulról, elsovrad a honvágytól. Ez részben igaz is; de annak, hogy elmentem hazulról, a kommunisták voltak okozói. Ha ők nincsenek, ma nincs honvágyam.”* Tamásinak szóló válaszában Márai megjegyzi: tudja, hogy az öt évvel ezelőtti és a jelenlegi ország sok elemében már nem ugyanaz, de azt is látja: alapvetően mégsem más. (Érdekes módon a New Yorkban kelt Márai-válasz aláírási dátuma is április 25-e, mintha azonnali reagálást sejtetne: bár ez részletkérdés, több mint kétséges, hogy a budapesti Kossuth adó műsora szinkronban hallható lett volna New Yorkban is.) Az 1948-ban ugyancsak emigráló, Tamásit igen becsülő Cs. Szabó László feltételezése a Tamási-beszéddel kapcsolatban: *„a kommunista párt máris benyújtotta Tamásinak az első ellenszámlát az irodalmi díjért.”* (*A hazáról. Új Hungária,*

1954. június 4.) Ez, a hatalmi szándék tekintetében, valószínűleg igaz is volt, hiszen Tamási az év március 15-én – évek kirekesztettsége után – Kossuth-díjat kapott. Meggyőzőbbnek véljük azonban azt, hogy Tamási írásának imperatívuszait soha pesszimizmusba nem forduló látásmódja, a reménytelenség érzetére, átélésére szinte alkalmatlan személyiségjegyei motiválták, s nem a politikai hála. Egész életműve ezt a világlátást tükrözi: drámái, regényei, publicisztikája metaforikusan vagy valóságtükröző realitással, nyíltsággal mindig a jobbért perelnek, mindig cselekvésre, bizalomra, reményre buzdítanak. Az ő megélt élményei benső alkatából eredően, minden (létező) időszakos kudarcérzése, keserősége, csalódásai ellenére sohasem öltöttek irodalmi testet – jeremiádokban. A hajdani, gyermekkori rigómentés története szimbolikussá nő Tamási létszemléletében: életveszélyes viharban, égzengésben, villámcsapkodásban is a kalapjába rejtett madarat figyeli, óvja, menti. Baránszky Jób László, az író egyik igen érzékeny kritikusa úgy látja ezt a személyiséget-karaktert: Tamásit a „mai nyugati nagyságoktól az határolja el, hogy távol áll tőle minden anarchia. Világát minden ízében pozitívnak akarja.” (*Tamási Áron*, Alföld, 1966/12.)

Tamási Áron több debreceni látogatásáról nincs adat.

A Csokonai Színház *Énekes madár*-bemutatójára (1961. május 5.) csak levelet írt, s abban a játékmodort illetően tanácsokat adott: jó előre, már a próbák idejére. Benne van a „tanácsokban” az általa ismert előadások miatti olykori kudarcérzete, jelesül s főképpen egy bemutató miatti. Az ötvenes évek közepén, 1956-ban, a szerző által, meggyőződése ellenére, kultúrpolitikai közkívánatra némileg átírt, s „megzenésített” darabot a Békéscsabai Jókai Színház társulata kezdte el próbálni, s mutatta be. Tamási (óvatosságból) elküldte a társulatnak az elgondolását, nem sok eredménnyel. Megszívlelendő, egyúttal mosolyt is fakasztó olvasmány a darabhoz mellékelte terjedelmes, huszonegy pontos használati utasítás: de a debrecenieknek küldött négy pont sem a teljes írói bizalomról árulkodik. Például:

„1. A színdarabot rendezés és előadás szempontjából nem mesejátéknak kell tekinteni, hanem reális játéknak. A mindennapi, valóságos élet eseményei történnek a színpadon. Az akarat és az érzelem heve azonban, néhány ponton, kiszélesíti a valóság kerekeit. Ezek a pontok: a fal elmozdítása, a fa emelkedése és a szerelmek eltűnése. A valóság felfogása alapján a színészek játéka és maszkirozása is nem meseszerű, hanem valóságos.

2. Az előadás nyelvi részében, vagyis a színpadi beszédben, egyedüli út, hogy a színészek ne beszéljenek tájszólásban. Ha a tájszólás útjára mennének a színészek, akkor beszédbeli zűrzavar keletkeznék, mert hiszen, természetes módon, senki sem ismeri a »székely« beszédet. Amiben egyesek lehetnek, az csupán az izes és tiszta magyar beszéd. Tehát beszéljenek így a színjátékban.

3. Mivel a való élet alapját kell játszani, helytelen volna az a felfogás, hogy a mesebeli jók és gonoszak állanak egymással szemben. Ami rossz van az »öregekben«, az csupán az életük körülményeiből és a helyzetükből adódik; s ugyancsak így van a fiataloknál is. Érzelmi és érdek alapon küzdelem az élet: ebből adódik a darabban is minden konfliktus. [...] Senki ne akarjon önmagáért való »humort« játszani, mert igazán derülni csak akkor lehet, ha a visszas helyzetekben is komolyan játszik a színész.

4. Ebben a jelben mindenkinek köszönet a munkáért, és baráti üdvözlés.

Budapest, 1961. április 2.

Fényes Márta, akinek ez volt az első önálló rendezése, a „mesejáték” (mégis?) naiv báját, üdeségét, gondolati szépségét akarta kiemelni a rendezés eszközeivel. De „nehézséget okozott eleinte a darab nyelvezte, mely a székely tájszólást követi. Szcenikailag is fogós problémák elé kerültünk”, ám nem részletezi ezeket, mert „sikerült megoldanunk”. (Hajdú-Bihari Napló, 1961. május 5.) A bemutató utáni kritika (május 11., b. i., Boda István újságíró, költő) is az *Énekes madár* mesejáték voltát emeli ki, melyben „az irreális elemek igaz, hogy éppen csak felsejlenek – kicsi Magdó elmozdítja a falat –, a népmesei motívumok viszont annál nagyobb gazdagsággal jelennek meg. Ha más nem, a hármas

szám például már önmagában is azt példázza, hiszen a mesék világában mindig a legkisebbek képviselik az igazat, s így a győzelmet is.” Fényes Márta rendezése elnyeri a kritikus tetszését, mert a „mesejáték mindig a műfaj törvényszerűségének megfelelően ragyoghatja a lírai, a drámai vagy éppen az epikai elemeket”. Ám hiányolja a színpadról a darab poézisét: „a költészetnek ez a népi természetessége nála veszít a könnyedségéből, és a realitás túlzottan és keményen hangsúlyozódik. Különösen érezhető ez néhány színész hangvételében, amikor ez a mesejáték természetétől idegen stílus egy-egy leheletnyi időre uralkodóvá válik.” Szabó Ildikó Magdóját, a helyenkénti „modorosságtól és ismétlésektől” eltekintve nagyszerűnek gondolja; Dégi István Mókájában a „nyers természetességet” dicséri; a két öreglegény (Gerbár Tibor és Oláh György) igazi „karakterszínészekként” remekelnek; Pásztor Erzsébet és Hegedűs Erzsébet, a két vénlány alakítása közül Pásztorét véli „természetesebbnek, szenvedélyesebbnek”, Hegedűsnek „csiszolnia kell” a kezdés „harsányságából”.

Nincs adat arról sem, hogy Tamási Áron látta volna a bemutatót vagy valamelyik későbbi előadást.

Az *Énekes madár* volt az első Tamási-bemutató Debrecenben, de nem az utolsó. A bemutatók sora máig: *Szegény ördög*: 1976 – Vojtina Bábegyüttes, rendező Giovannini Kornél; 2010 – Vojtina Bábegyüttes, rendező Árkosi Árpád; *Énekes madár*: 1976 – Csokonai Színház, rendező Gali László; 2003 – Csokonai Színház, rendező Árkosi Árpád; *Ördögölő Józsiás*: 1983 – Csokonai Színház, rendező Gali László; *Csalóka szivárvány*: 1994 – Csokonai Színház, rendező Parászka Miklós; *Ősvigasztalás*: 1998 – Csokonai Színház, rendező Parászka Miklós.